OAMENI DIN "GÂNDIREA"

de Vintilă H O R I A

"Au cine suntem cerem în zadar"
Ion Pillat

I

"Gândirea" n'a fost, cum spun azi răstălmăcitorii logosului românesc, un grup de reacţionari, ci tribuna unor credincioşi iubitori de Ţară. E de ajuns, de altfel, să-i deschizi la întâmplare paginile nobile, ca să citeşti în ea, ca într'o antologie de patemi şi năzuinţi, itinerariul unei oneste şi arzătoare căutări în adâncuri. Şi dacă ţinem socoteala, pe de-asupra, că în două decenii de existenţă, au colaborat la ea : Ion Pillat, V. Voiculescu, Ion Barbu, Matei Caragiale, Gib Mihăescu, Nichifor Crainic, Lucian Blaga, Dan Botta, N.I. Herescu, Aron Cotruş, Al. Busuioceanu, Basil Munteanu, pictorul Demian, Cezar Petrescu, Victor Papilian, Adrian Maniu, Ion Petrovici, Alexandru Marcu, Victor Ion Popa şi atâţia alţii, mai mari sau mai mărunţi, poeţi, filosofi, romancieri, autori dramatici, eseişti, pictori, critici şi teologi, îţi dai seama că tot ce a fost artă, literatură şi gândire românească între cele două războaie, a lăsat urme în acele pagini, care s'au aprins între flacările de speranţă de după 1919, şi s'au stins în cenuşa de desnădejde din 1944.

"Gândirea" a înflorit şi a dat roade odată cu Ţara "rondă" ca un scut", cum o numea V. Voiculescu, şi s'a uscat în moarte odată cu seva spirituală care o făcuse să încolţească la Cluj, în 1922. Faptul că proza bogată a lui Matei Caragiale, poesia şi filosofia lui Blaga, primele cadenţe muzicale ale lui Ion Barbu, au apărut în "Gândirea" înainte de a reînvia în

cărţi, ar fi de ajuns pentru a face din această revistă o demnă urmaşă a "Daciei literare", a "Convorbirilor literare", a "Semănătorului", periodice esenţiale ale evoluţiei noastre nu numai spirituale, dar şi istorice şi sociale.

Cultura noastră modernă, ca şi viaţa noastră ca popor, dela 1848 încoace, au trăit la adăpostul acestor mari tribune libere, ai căror membri şi colaboratori au avut adesea să-şi ia pe umeri sarcina de a conduce destinele politice ale Ţării, făcând din activitatea lor continuarea unor idei şi a unei discipline interioare, filosofice sau ştiinţifice pe care o învăţaseră la lumina acelor reviste, devenite astfel peste ani ceea ce vechii Egipteni numeau "case ale vieţii", şcoli superioare unde tineretul era iniţiat la taina cunoaşterii. "Gândirea" a fost şi ea o "casă a vieţii" pentru două sau trei generaţii de Români, cei care făcuseră România Mare, cei care se pregăteau să o conducă şi cei care, încă departe în timp, se pregăteau să o moştenească. Nefiind însă nimeni profet în ţara lui, ci mai totdeauna bietul om sub vremi, vremea "Gândirii" n'a putut fi un nou început, ci o momentană încheiere, temporar dispărută sub stânci, pentru a reieşi cândva la lumină, atunci când noaptea de azi îşi va găsi şi ea capătul, ca toate nopţile, ca toate zilele. Iar dacă "Gândirea" şi cei care au făcut-o sunt astăzi surghiuniţi sau pângăriţi, aceasta e o dovadă în plus a forţei ei nesdruncinate, stingheritoare pentru cei care nu vor, nu pot sau n'au voe să o înţeleagă. Ceea ce s'a numit, în timpul "Gândirii", fiinţă românească, trăire, omenie, spaţiu mioritic, românism, concepte care implicau nu numai căutătoarea maturitate a unui popor de artişti şi de poeţi, dar şi libertatea, adică voia cu dela sine putere de a înţelege gravitatea şi ecoul fiecărui act românesc în parte, toate acestea nu mai sunt azi cu putinţă pentrucă, în mod logic, aşa cum ar fi spus Caţavencu, o ţară robită înseamnă că nu mai e liberă.

Eu am început să colaborez la "Gândirea" în 1935, sau poate cu un an mai devreme. Aveam deci nouăsprezece ani şi participarea la mesele anuale ale revistei, deşi din grupare am făcut parte abia cu doi ani mai târziu, era un fel de înaltă sărbătoare. Impreună cu Ştefan Baciu, eram cei mai tineri şi tăceam cu evlavie. Nichifor Crainic a fost naşul meu

întru "Gândirea". El m'a încurajat să scriu, după ce mi-a cetit şi mi-a publicat primele poeme, nuvele şi eseuri, el m'a îndemnat către poesia lui Rilke, şi tot el mi-a făcut posibilă, în vara lui 1938, prima călătorie în Italia, care avea să însemneze pentru mine o adevărată "metanoia", o transformare interioară dela care multe, întru bine, mi s'au tras.

Crainic era, ca toţi intelectualii din generaţia lui, un mare vorbitor, un povestitor înnăscut. Făcea parte dintr'o lume românească învingătoare, participase la un războiu câştigat, exuberanţa şi elocvenţa lui coincideau cu un fel de nevoe generală de a comunica o bucurie interioară devenită a tuturor, în cadrul căreia biografia personală se confunda la un moment dat cu euforia naţională. Il însoţeam adesea către casă, seara când pleca dela redacţia din strada Domniţa Anastasia. Locuia pe strada Polonă, eu pe General Broşteanu, fostă Precupeţii Noui, deci eram aproape vecini. De-alungul bulevardelor, pline pe atunci, adică între 1936 şi 1939, de o veselă forfoteală de oameni şi maşini, Crainic vorbea fără încetare, povestindu-mi mai întotdeauna amintiri depe vremea studenţiei la Viena, sau întâlnirile lui cu Vlahuţă, care-l ajutase să debuteze în literatură, sau, mai adesea, scene curioase din viaţa "Gândirii" şi a colaboratorilor ei iluştri. Revista fusese întemeiată de Cezar Petrescu şi salvată la un moment dat de Crainic, care-i devenise director în momentul când autorul "Intunecării" plecase la Paris cu fondurile revistei. Imi istorisea în special despre Matei Caragiale şi Gib Mihăescu, pe care ştia că-i admiram foarte mult şi care muriseră de curând. De altfel, acestor maeştri ai prozei româneşti moderne le consacram pe atunci primele mele încercări de critică literară.

Iarna ne opream uneori în drum, la o ţuică fiartă, vara mă invita să iau masa cu el, la o grădină către capătul străzii Polone. Râdea sănătos, cu poftă, ca un copil mare, era ironic fără răutate, ştia foarte multă carte, nu devenea însă niciodată profesoral şi uitam, ascultându-l, diferenţa de vârstă dintre noi. Ţineam la el ca la un fel de părinte spiritual şi încurajările lui erau pentru mine răsplata cea mai bună pentru nopţile pe care le petreceam de-asupra caetelor mele, sub lumina lămpii minuscule depe masa mea din Strada Precupeţii Noui, peste drum de biserică. Când îmi spunea, privindu-mă peste trabucul din care trăgea fără încetare : - Nuvela ta e foarte

bună, am s'o public în numărul viitor, mă înfioram de emoţie şi de satisfacţie şi ieşeam din biroul lui dela redacţie sfinţit parcă de geniu, aşa cum ieşişeră de acolo, timp de douăzeci de ani, duzini de scriitori tineri, pe care Crainic ştia să-i hrănească cu speranţă.

Primele cărţi pe care mi le-a dat să le comentez pentru rubrica "Idei, oameni, fapte", au fost "L'homme cet inconnu" de Alexis Carrel,şi "Les universaux" de Léon Daudet. Iar când mi-a apărut în "Gândirea" prima nuvelă, intitulată "Melodia sferelor", am rătăcit îndelung pe străzi, într'o seară de toamnă, cu revista în mână, oprindu-mă sub felinare, ca să citesc minunea, negru pe alb, beat de o fericire pe care n'am mai trăit-o decât mulţi ani după aceea, la Paris, în ziua când mi-a apărut primul roman şi când mi-am adus aminte, printre copacii care se umpleau de verde pe Boulevard du Parc Montsouris, de un antipod în timp, de prima mea nuvelă şi de cel care mi-o publicase în "Gândirea".

Crainic a însemnat prea mult pentru mine, pentru a-l ponegri astăzi, când, după cincisprezece ani de închisoare, a fost pus să scrie despre lucruri în cari nici el nu crede, nici cei care-l obligă să scrie. Eu simt de departe ce se întâmplă azi în sufletul lui, îi înţeleg teama şi bătrâneţea chinuită şi îl port mai departe în inimă aşa cum l'am ştiut, om din "Gândirea", oglindă a unei mari şi bogate în oameni vremi româneşti.

Timp de un an, între 1938 şi 1940, a trecut o grea umbră printre noi. Când a aflat că am de gând să scot o revistă, "Meşterul Manole", m'a chemat la el, mi-a spus că vreau să mă răsvrătesc, că nu-i sunt recunoscător. I-am expliact ce aveam de gând cu noua revistă,care nu aduna în paginile ei decât scriitori tineri şi care intenţiona să realizeze ceeac ce nicio altă revistă dela noi nu se încumetase să facă vreodată, un fel de punte între scrisul românesc şi scriitorii tineri din alte ţări, în special din Franţa şi Italia, pentru a crea printre ei pasiuni pentru literatura şi pentru ţara noastră, prost sau imperfect cunoscute până atunci. Mi-a răspuns aspru, reproşându-mi chiar faptul că niciodată nu-l iubisem, că niciodată nu iubisem "Gândirea". Aceste cuvinte nemeritate mi s'au părut atât de nedrepte,încât, în clipa în care s'a ridicat

şi mi-a spus : - Alege : ori "Gândirea" ori "Meşterul Manole", i-am răspuns fără ezitare : - "Meşterul Manole".

A tăcut o clipă, surprins de îndrăsneala mea, căci această alegere însemna închiderea pentru totdeauna a marilor porţi ale "Gândirii", apoi a rostit printre dinţi, abia reţinându-şi furia : - Cum vrei. Ştiu că odată ieşit de aici ai să mă critici, ai să fii injust cu mine, aşa cum au fost toţi cei care m'au părăsit.

De curând se produsese tragica ruptură a lui Dragoş Protopopescu şi a lui Toma Vlădescu, care-l atacau într'o gazetă, după ce-i fuseseră colegi, colaboratori, admiratori, vechi gândirişti.

- Nu sunt ca toţi ceilalţi, domnule profesor, i-am răspuns, şi am plecat.

Am ieşit sdrobit de părere de rău şi de mânie. Reproşurile lui Crainic mi se păreau neîntemeiate, consecinţe ale unei temeri nejustificate, poate a unei îndoeli asupra intenţiilor mele. Credea că vreau să rup de "Gândirea" pe toţi colaboratorii mai tineri, să deslănţui o revoltă împotriva generaţiei precedente şi să fac poate din "Gândirea" un fel de cal de bătae al acestei rebeliuni. Cred că n'am trăit niciodată o mai mare dramă personală. Depărtarea de Crainic şi de "Gândirea" mi se părea catastrofală. Omul care mă înţelesese, nu mă mai înţelegea. Era primul adevărat conflict pe care-l înfruntam în viaţă, un conflict nu numai de indivizi, dar şi de generaţii, brusc separate de o ciudată neînţelegere. Zile de-a-rândul m'am frământat, nopţi de-a-rândul n'am închis ochii. Intram în viaţa adevărată, care e conflict, durere, desamăgire, răspundere faţă de tine însuţi şi faţă de alţii, şi această intrare era cumplit de dureroasă, pricinuită nu de un duşman, ci de cel mai mare prieten, de primul şi ultimul meu maestru.

"Meşterul Manole" a apărut o lună sau două după aceea. Niciodată Crainic nu a fost atacat sau atins în vreun fel în paginile ei. Eu vegheam cu atenţie ca aceasta să nu se poată întâmpla. Un an mai târziu m'a chemat la el şi a avut faţă de mine un gest de nobilă mărinimie, care refăcea în mine imaginea pură a prietenului şi a maestrului pierdut, gest pe care-l voiu povesti cândva, altunde. Viaţa mea a luat repede, în epoca aceea, o nouă întorsătură. Am plecat în străinătate, în Iulie 1940, tot datorită

lui Crainic, pe care l'am mai revăzut din când în când, fie la Bucureşti, fie prin alte părţi, peste hotare. Mi-am reluat colaborarea la "Gândirea", apoi apele turburi ale dupărăzboiului ne-au separat definitiv. In toamna lui 1947 am aflat la Milano că Nichifor Crainic, care se refugiase undeva prin Ardeal şi trăia ascuns, îmbrăcat în straie ţărăneşti, fusese prins şi arestat. Am visat într'o noapte cum era ucis într'o pivniţă şi mult timp l'am crezut mort, pentru a afla apoi, ici colo, pe drumurile tragice ale exilului, despre tragicul lui exil prin închisori, apoi despre neaşteptata şi penibila lui reapariţie în paginile unei foi anodine, scrisă de mari nume româneşti, golite de conţinut, plătite cu viaţa, aşa cum altădată se plătea cu ziua. Nimic nu-mi mai e de mirare, din moment ce "Gândirea" şi tot ce-i semăna nu mai e cu putinţă între hotarele ţării "rondă ca un scut".

•

Pe Ion Pillat l-am întâlnit la o masă a "Gândirii", într'o noapte de Iunie. Apoi l-am revăzut adesea în casa lui din strada Pia Brătianu, unde-mi plăcea să-l vizitez singur, ca să-i ascult ultimele poesii. Mă primea în capul unei scări, care-mi scârţâia sub paşi, zâmbitor întotdeauna, ospitalier, de o nobilă şi distinsă timiditate. Ii plăcea să-mi arate ediţiile rare pe care le avea în vasta lui bibliotecă şi să-mi vorbească de poesie, de toată poesia lumii, pe care o cunoştea ca nimeni altul, pentrucă întreaga lui viaţă de cititor şi de scriitor era dedicată poesiei. Plănuiam să alcătuim împreună o antologie a poeţilor "Gândirii", pe care însă n'am putut-o duce la capăt, căii lui sortit fiecare. Uneori mă reţinea la masă, alteori mă invita în oraş. Ne făceam unul altuia confidenţe, discutam ore la rând, râdeam, îmi povestea călătoriile pe care le făcuse, şi anii dintre noi se spulberau, deveneam doi adolescenţi înfrăţiţi în poesie şi în bucuria de a trăi, de a fi prieteni, de a ne putea unul altuia mărturisi, dincolo de orice falsă oprelişte. Il visez şi acum, în altă casă, parcă sărăcită, însă chipul îi e neschimbat şi întotdeauna mă învinovăţesc în vis că nu merg mai des să-l văd, deşi trăim în acelaş oraş, împiedicaţi de a ne întâlni de bariere de neînţeles.

In vara lui 1940, înainte de plecarea mea la Roma, unde fusesem numit ataşat de presă, m'am dus să-mi iau rămas bun dela el. L-am găsit, pentru prima oară de când ne cunoşteam, neliniştit şi trist. Mi-a spus: - Iată, în acest plic vei găsi planul operei mele complete. Ţara va trece prin ani grei, vor veni Ruşii peste noi, eu voi muri, iar când vremile se vor îmbuna,te rog să faci să apară întreaga mea operă conform planului pe care ţi-l înmânez.

I-am spus că nu cred nici în catastrofele Ţării, nici în moartea lui. Mi-a zâmbit îngăduitor : - Eşti tânăr. Ai să înveţi mai târziu să crezi în necazuri.

Acestea se petreceau în Iulie 1940, curând după jefuirea Basarabiei. L'am revăzut pe Ion Pillat la Viena, l'am însoţit în Slovacia, unde fusese invitată şi regeşte primită o delegaţie de scriitori români. Intre timp îi apăruse la Editura Fundaţiilor Regale opera completă, în trei volume. Deci textul pe care mi-l lăsase îşi pierduse gravitatea testamentară. Pillat îşi recăpătase zâmbetul, veselia, buna dispoziţie de altădată. L'am plimbat prin împrejurimile Vienei, regăsind dintr'odată pe vechiul prieten, pe omul în permanenţă îndrăgostit de peisagii, de poesie, de tot ce era frumos pe lume. Presimţirile sumbre îi fuseseră şterse din inimă de apariţia poesiilor. Ceea ce avea de spus văzuse lumina, restul era mai puţin important,deci orice bucurie era posibilă. L'am însoţit apoi până la frontiera ungară, în trenul care-l ducea, împreună cu ceilalţi scriitori, spre Bucureşti. La masă, în vagonul restaurant, a ridicat paharul spre mine şi a exclamat,plin de vechiul lui entuziasm tineresc :

- Horia, tuons le verre !

- Tuons la prose, i-am răspuns, transformând bahica lui invitaţie într'un joc de cuvinte, care i-a plăcut, căci a început să râdă, privind cu subînţeles dispreţuitor spre cei din jur, care poate nu intraseră în jocul nostru subtil. I-am păstrat viu în amintire surâsul, sunetul vocii, privirea amuzată şi copilăresc complice. Nu l'am mai văzut de atunci. Cu o întârziere de câţiva ani, presimţirea lui s'a împlinit. Au venit Ruşii,iar poetul a murit deinimă rea, încă tânăr, încărcat ca un măr domnesc de rodul cel mare al poesiei.

A cântat, în mii de versuri perfecte, peisajul dela Argeş sau dela Miorcani, unde-şi petrecuse copilăria, marea şi ţărmul dela Balcic, limpezimile orizontului clasic, al Mediteranei străjuită de mituri şi de resturi de coloane. Ii aud vocea nazală, monotonă, însă plină de ritmul profund al poemului îndelung sculptat cu dalta de sunete, ca o preţioasă bucată de piatră devenită vorbitoare. Il aud citindu-mi, într'o după amiază bucureşteană, versurile din "Stella Maris" în care Ion Pillat a ştiut să adune pasiunea lui pentru un spaţiu mioritic încrustat în albastre purităţi mediteraneene.

La plaja liniştită când stelele înnumeri
Coboară pe poteca pustie sub smochin
Colina, cumpănindu-şi izvoarele pe umeri,
Ca o fecioară greacă purtând urciorul plin.

Pârae în şoptire ascund prin seara sură
Străvechile tulpine cu tinere mişcări ;
Treptat mai şters amurgul în ritmică măsură
Sandala de lumină o joacă peste mări.

Oglinzi se sparg cu sgomot şi se refac pusderii,
Colina se ridică pe cerul tot mai clar,
Când le aştern pe piatră poverile durerii,
Privind cum creşte steaua pe valul solitar.

Ceea ce însă poesia noastră datoreşte mai ales lui Ion Pillat este arta cu care a ştiut să facă din Dumnezeu, din Iisus, din Sfânta Fecioară şi din sfinţi personagii de mitologie românească, transpunându-i în peisajul dela noi. De altfel, toţi poeţii "Gândirii" au tins către această românizare a dumnezeirii, mister şi pasiune creştină care, urmărindu-mă peste ani m'au făcut să aşez un preot dac al lui Zamolxis în faţa peşterii din Betleem, într'unul din capitolele romanului meu "Dumnezeu s'a născut în exil". Abia acum, scriind aceste rânduri, îmi dau seama de legătura gândiristă care se poate stabili între o carte scrisă într'o

limbă străină, departe de Ţară, şi iconografia poetică a "Gândirii" , prezentă în toate romanele mele.

Pe sub poarta raiului,
Pe sub Piatra Craiului,
Unde'ncep muscelele,
Apele şi stelele,
Vezi albind ca pe chilim
Târg pre nume Vifleim,

scrie Ion Pillat în "Naşterea Domnului", iar în poemul "Mreaja" , în care Sfânta Fecioară culege într'o plasă pe toţi păcătoşii din iad, mântuindu-i în chiar ziua Judecăţii de apoi :

Vezi, raiul e o casă din Muscel
Tot prin livezi de stele sui la el.
....
Şi Maica Domnului stă în pridvor,
Se bucură de cel mai simplu sbor.

Stă în pridvor, lucrează un năvod
Cu care o să mântue norod,

Iar Dumnezeu şi Duhul Sfânt şi Fiul ei,
In casă stau la masă câte trei.

Vorbesc de muncile depe pământ,
Ca gospodari chivernisiţi ce sânt.

Astfel "Gândirea", prin Ion Pillat, se unea cu cea mai veche şi mai adâncă tradiţie, cea care uneşte pe oameni în bunătate, românizându-i, aducându-i la măsura voită de Dumnezeu, tradiţie care aşeza la dreapta pe cei buni, la stânga pe cei răi. Această veche geografie eschatologică e şi astăzi valabilă, după cum a dovedit-o istoria ultimelor două decenii.

•

II.

Lucian Blaga era „mut ca o lebădă". Vorbea numai când se întâlnea cu o altă tăcută singurătate. Vorbea, atunci, pentru a umple parcă golurile de tăcere crescute în el în decursul zilelor şi a săptămânilor anterioare. L'am vizitat odată, prin 1937, într'un hotel depe Calea Victoriei, unde trăgea când cobora dela Cluj, peste drum de Ateneu, altădată la Viena, în 1942, unde a locuit câteva zile la Hotel Regina, lângă Votivkirche. Mi-aduc bine aminte de această ultimă întrevedere. Venise la Viena pentru a da o conferinţă, era obosit de drum, sau puţin suferind, căci, dupăce ne-am salutat, s'a întins pe pat şi a început să-mi vorbească, întâi încet şi parcă nesigur, apoi tot mai închegat, păstrându-se însă mereu într'o muzică monocordă din care n'a ieşit până când ne-am despărţit. Se făcuse seară, apoi noapte şi el continua să vorbească, întins pe pat, devenit invizibil în întunecime, povestind, povestind, ca într'un fel de destăinuire psihanalitică. Viena, Rilke, Stefan George, Hoffmannstahl, Mozart, Viktorgasse şi casa familiei de Turn und Taxis unde locuise Rilke şi pe care o căutasem şi o descoperisem în acel an, încrederea în geniul salvator al spaţiului mioritic din care crescuse optimismul, absurd în acele momente, al celor dela "Meşterul Manole",Berna, Lisabona, etape ale vieţii lui de diplomat, teatrul lui Grillparzer, războiul. Puneam întrebări, din când în când, el abia aştepta să răspundă, pe acelaş ton care ascundea o fire de pasionat, preocupat să ocrotească sau să camufleze o flacără de care lui însuşi îi era poate teamă. „Io ardo e l'arsion non par di fuori", versul autobiografic al lui Machiavelli, pe care aveam să-l aleg mai târziu ca deviză proprie, ar fi putut sta scris şi pe scutul lui Lucian Blaga.

Pe fereastră lucea vag seara de afară. Omenirea tresărea lovită de bombe, pe mii de fronturi văzute şi nevăzute, din ce în ce mai văduvită de spirit, în timp ce în câteva locuri alese, ici colo, risipite prin

oraşe care trăgeau să moară, prin ţări sortite unui lung martiriu, un înţelept vorbea, iar spiritul, astfel, se refăcea din propriile lui ţăndări, se reaprindea, acoperea incendiile efemere, ca o pulpană tămăduitoare, iar un tânăr însetat de revelaţie asista mut la acest miracol reîncepător de lume, miracolul logosului care suflase peste pustiul apelor şi dăduse naştere fiinţei.

Nu l'am mai văzut de atunci pe Lucian Blaga. Ca un bun şi drept gândirist nu şi-a plecat capul supus şi sabia, totuşi, n'a îndrăsnit să i-l taie. A dispărut, în aparenţă, în propria lui singurătate, de unde numai moartea a cutezat să-l turbure pentru o clipă, integrându-l stihiei lui eterne. Mut ca o lebădă, a lăsat în urmă o seamă de cuvinte grăitoare.

•

La cursurile lui Alexandru Busuioceanu mergeam cu regularitate într'o vreme, ca să-l aud vorbind despre şcoala sieneză. Mă aşezam în fundul amfiteatrului dela Facultatea de Litere din Bucureşti şi-l ascultam cum refăcea din vorbe şi culori chipul unei epoci, acea toamnă a evului mediu italian cu care aveam să mă întâlnesc aevea mai târziu. Il vedeam uneori la redacţia "Gândirii", apoi la Viena în 1943, în drum spre Madrid, unde mergea să întemeieze Institutul de Cultură Română. Avea o figură de mucalit, o gură cu buze subţiri, răutăcioase, o privire sfredelitoare şi ironică. Părea mai mult un critic decât un preot. Abia în 1953, când l'am reîntâlnit la Madrid, am descoperit tragicul din el şi flacăra de poesie care-l ardea pe dinnăuntru. Exilil l'a rupt de mondenitate şi de superficial, l'a transformat brusc din comentator în creator, l'a făcut să devină singuratec, un adevărat pustnic, un fel de discipol al stoicilor şi al pitagoricienilor, neîncrezător în miracole, nedescurajat cultivator al frumosului. Locuinţa lui din strada General Pardiñas semăna cu o cavernă, întunecoasă, cenuşie, separată de sgomotul străzii, plină de tablouri şi cărţi care acopereau parcă stânca umedă şi rece în care fusese cioplită. Intâlnirile cu el însemnau întotdeauna şapte sau opt ore de stat împreună, petrecute în chiliile lui, prelungite la o grădină de vară de lângă Plaza de Toros, întinse

apoi în noapte pe străzile puternic luminate ale Madridului. Obosiţi ne opream să ne tragem sufletul şi să bem o cafea, ieşeam din nou, ajungeam în centrul oraşului sau prin cine ştie ce cartier necunoscut, ne aşezam la o masă, pe trotoarul pustiu, în faţa unui restaurant cu obloanele trase de mult. Şi discutam mai departe, nu întotdeauna de acord, spărgând cu vocile noastre liniştea nopţii de vară, fumând amândoi ţigară după ţigară, epuizând argument după argument. Ne despărţeam surâzând, extenuaţi, ca după o luptă sortită a nu avea sfârşit.

Alteori îl lăsam să-mi istorisească despre împăraţii daci, care l'au pasionat între 1953 şi 1957 şi din povestea cărora voia să facă o carte. Aceşti împăraţi dela noi îşi însuşiseră, după părerea lui Busuioceanu, misiunea precisă de a pune stăpânire pe imperiul roman şi de a-l distruge. Un vehement spirit anarhic îi agita şi-i hărăzea cu înzecite puteri. Imperiul dac fusese oprit în mersul lui ascensiv, de norocul istoric al Romei. Insă înfrângerea putea fi schimbată în lentă, nevăzută, eficace victorie. Acestei prăbuşiri pe dinnăuntru a învingătorului se dedicau Galeriu, Maximin Daia şi ceilalţi, care şi-ar fi atins probabil ţelul, dacă acţiunea lor politică n'ar fi fost înlocuită de altă acţiune, spirituală, care a distrus Roma ca imperiu, transformând-o şi salvând-o pe un plan mai înalt, înrudit cu mesajul dacic.

Intre a scrie un studiu istoric, un roman sau o serie de nuvele, Busuioceanu a ezitat ani de zile. A strâns mii de fişe, a consultat mii de cărţi, a făurit zeci de planuri, însă n'a ştiut a se opri la niciunul şi moartea l'a surprins probabil în plină rapsodie getică, rămasă neterminată, poate nici chiar începută, între schele impresionante de precizie şi claritate.

Cum spuneam, exilul transformase pe Busuioceanu din critic în poet. Cele două volume publicate la Madrid, "Poemas patéticos"(1948) şi "Proporción de vivir" (1954) au avut un mare răsunet atât în Spania, cât şi în America spaniolă, de unde poetul român convertit

la limba lui Cervantes primea numeroase scrisori, adevărate mărturii de înţelegere şi admiraţie. Influenţat de Pierre-Jean Jouve şi de Vicente Aleixandre, Busuioceanu găsise totuşi în ceea ce se poate numi viziunea gândiristă despre lume şi viaţă o sursă de inspiraţie proprie, care-l aşeza într'o lumină de puternică originalitate. Căci, ca orice mare curent de idei, "Gândirea" a umplut de sugestii multe suflete creatoare, lui Al. Busuioceanu în special i-a adus aminte de "tradiţie", o tradiţie care depăşea tradiţionalismul de tip sămănătorist şi care căuta spre alte adâncuri, mai vechi, înfundându-se, cu împăraţii daci de pildă, în sursele cele mai îndepărtate ale sensibilităţii româneşti. Din acest contact pe care Al. Busuioceanu îl cultiva cu grijă în peştera lui din Madrid, ar fi putut să se nască multe cărţi, importante pentru afirmarea unui anumit fel, universal valabil, de trăire românească. Nu s'au născut însă decât acele două volume de poesii - şi un volum de poeme în româneşte, încă inedit - care mărturisesc despre o cumplită sbatere spre lumină, asemănătoare celei care l'a consumat pe Albert Camus cu câţiva ani înainte de a muri.

Al. Busuioceanu a murit, aşa cum trăise în aceşti ultimi ani, într'o mare singurătate, realizând în chip exemplar un destin de exilat, foarte departe de Ţară, versificând într'o limbă străină, ca Ovidiu, pe un ţărm însă ospitalier şi civilizat. Singurătatea în care se complăcea ca într'o sihăstrie nu i-a fost dureroasă, ci poate agreabilă, ca un fel de mantie de orgoliu, pe care singur şi-o aruncase pe umeri. Câţiva poeţi spanioli au fost totuşi lângă el până în ultima clipă, dându-i astfel dovadă de admiraţia de care poetul român se bucura în exil şi de amiciţia lor plină de tot felul de mişcătoare atenţii. O moarte însoţită de prietenie, o singurătate respectată cu evlavie, nicăieri ca în Spania, poate, un scriitor în surghiun n'ar fi găsit mai multă înţelegere şi mai multă căldură creştină. Acest lucru Românii vor trebui să şi-l amintească întotdeauna.

L'am văzut ultima dată într'o clinică din Madrid, în Septembrie 1960, unde puţin timp după aceea avea să se stingă. Era foarte bine îngrijit, de cei mai celebri medici, însă îmbătrânise brusc, părul î i era alb, faţa pământie şi slăbită, vocea şi ochii, numai, îi rămăseseră neschimbaţi, plini de aceeaşi ironie, devenită filosofică, atoate înţelegătoare, îmblânzită de suferinţă, păstrată totuşi pe un fir de îndoială, de neîncredere, care l'a despărţit întotdeauna de adevărata comunicare cu semenii lui. Imprejurări inumane, socoteli greşite, îl separaseră de familia rămasă în Ţară, ambiţii ciudate şi orgolii justificate îl îndepărtaseră cu încetul de prieteni şi toate aceste concluzii, la un capăt de viaţă, îl îmblânziseră şi-l amărâseră în acelaş timp. Il consola probabil gândul că lăsa în urmă un mare nume de poet într'una din limbile cele mai răspândite din lume, fără să-şi fi părăsit vreodată limba lui de acasă.

•

Aron Cotruş a locuit şi el ani îndelungi la Madrid. Il cunoşteam din Ţară, ca pe toţi cei dela "Gândirea". Mi-aduc aminte de o întâlnire pe Calea Victoriei, în 1938, durând după întoarcerea mea din Italia. Cotruş era cu o carte sub braţ, pe care mi-a recomandat-o călduros şi apoi mi-a dăruit-o. Era faimosul roman al lui Ardengo Soffici, "Lemmonio Boreo", care a constituit astfel una din primele mele lecturi în limba italiană.

Ca şi pe Busuioceanu, l'am revăzut pe Aron Cotruş la Madrid, în 1953. Era foarte cunoscut în lumea literară şi gazetărească de acolo,publicase şi el, cu succes, un volum de versuri spaniole, primise un important premiu de literatură şi se bucura de multă stimă pentru modul abil în care ştiuse să entuziasmeze pe Spanioli, în timpul războiului, pentru actele de vitejie ale soldaţilor noştri pe frontul din Rusia. Fusese, în această privinţă, un adevărat animator şi-şi transformase postul de consilier de presă într'o tribună de preamărire a virtuţilor valahe, suscitând astfel, în sufletele multor Spanioli, un interes fără margini pentru tot ce era românesc. Cotruş a fost gândiristul

militant, care ducea peste hotare crezul tradiţionalist al revistei, cu tot alaiul lui de elocinţă şi grandoare, din care atâţia tineri se hrăniseră la noi şi care coincidea, în mai multe puncte, cu tradiţionalismul spaniol, readus în actualitate de Unamuno. Oricum, cu multă ştiinţă a lucrurilor şi cu multă iubire de Ţară, Cotruş a reuşit să îmbine aceste curente de autocunoaştere şi să le concentreze într'o imagine eroică şi mistică din care prestigiul României renăştea înălţat.

Aron Cotruş, spre deosebire de Busuioceanu, avea darul şi harul prieteniei. Cunoştea pe toată lumea la Madrid, frecventa saloane literare şi redacţii. Graţie legăturilor lui am început să colaborez la ziarul "Ya" şi am putut reîntâlni pe Eugenio d'Ors, pe care-l cunoscusem la Buenos Aires, în salonul căruia se aduna, odată pe săptămână, lumea reprezentativă a vieţii culturale madrilene.

Firi opuse, Cotruş şi Busuioceanu se duşmăneau cu stăruinţă. Intre pustnic şi apostol posibilităţile de contact erau puţine. Am asistat totuşi la împăcarea lor, în 1954, în casa lui Cotruş, unde, în mijlocul emoţiei celor convocaţi acolo, cei doi şi-au strâns mâna, după ani. Nu s'au mai văzut după aceea. Impăcarea lor fusese posibilă într'un moment în care cei doi poeţi, ale căror nume trebuiau să apară împreună în cadrul unei manifestaţii româneşti, şi-au adus aminte de originile lor spirituale, de apartenenţa la gruparea aceleaşi reviste, de idealurile comune care-i împinseseră în tinereţe spre paginile "Gândirii". Impăcarea devenea astfel o reîntâlnire în timp, un fel de comuniune în spirit gândirist şi acest lucru mi se părea mai important decât o simplă reconciliere.

Un an sau doi după această ceremonie, Aron Cotruş a plecat în Statele Unite şi nu l'am mai văzut. Zilele trecute, umblând într'o ladă cu vechi hârtii şi roase plicuri, am găsit numeroasele scrisori pe care Busuioceanu şi Cotruş mi le scriau la Buenos Aires, între 1948 şi 1953 şi care, în acea depărtare, de alt tărâm, mă ajutau să trăiesc şi să sper. Neîncetata comunicare epistolară cu

cei dela "Gândirea", în special cu Busuioceanu, Cotruş şi N.I. Herescu, mi-a păstrat intactă încrederea în viitor, în mine însumi, în profunda realitate sufletească din care făceam parte şi pe care apele murdare ale dupărăsboiului n'au reuşit niciodată să o acopere.

•

Trei mari gândirişti au murit în exil, la scurt timp unul după altul : Cotruş în America, Busuioceanu la Madrid, Herescu la Zürich. Fiecare a lăsat după el o operă importantă şi o amintire vrednică de numele Ţării adevărate. Toţi trei au fost poeţi, Herescu însă n'a scris versuri în limbi străine, ci s'a dedicat aproape exclusiv comemorării poetului mort la Tomis, puţin după naşterea lui Iisus Christos. Volumul "Ovidiana", apărut la Paris în 1958, aduna colaborări de latinişti, români şi străini, din lumea întreagă, şi constitue azi lucrarea ştiinţifică cea mai demnă, mai serioasă şi mai completă apărută până acum asupra autorului "Metamorfoselor" şi a vremii lui. Pentru totdeauna de aci înainte cercetătorii şi admiratorii lui Ovidiu nu vor putea cunoaşte viaţa şi opera poetului decât trecând prin "Ovidiana" lui N. I. Herescu, de numele căruia va rămâne astfel mereu legat exilatul dela Tomis. Prin această carte Herescu se integrează definitiv universului clasic din care el însuşi şi-a extras sevele spirituale şi care, până la urmă, l-a ajutat să-şi ridice un adevărat Pantheon personal, mai puternic decât un partid şi decât o ideologie.

Pe N. I. Herescu l'am cunoscut în casa unor rude, la Bucureşti, pela cincisprezece ani. Apoi l'am reîntâlnit la Sinaia, într'o vară, când, neştiind că începusem să scriu, îmi admira, într'o plimbare prin pădure, dibăcia şi precizia cu care izbuteam să ochesc cu piatra ţinte îndepărtate. Apoi, în exil, la Paris, la Madrid, la congresele Societăţii Academice, la Mainz şi la Strasbourg........ In sfârşit din nou la Paris, în Octombrie 1960, am avut cu el o ultimă întrevedere, într'un restaurant alsacian depe rue de Vaugirard.

Mi-am luat rămas bun dela el într'un vis. In August 1961 mă întorceam din vacanţă şi poposisem la Lausanne. Un prieten comun îmi adusese, abia sosit, vestea neaşteptată : grav bolnav, Herescu se afla la Zürich, internat într'o clinică, însă se părea că momentul greu trecuse şi că vindecarea nu mai putea fi pusă la îndoială. In aceeaşi noapte am visat pe Busuioceanu şi pe Herescu subt acelaş chip : un singur personagiu de coşmar, care avea, în acelaş timp, trăsăturile amândorura. Erau doi oameni, doi vechi prieteni, care deveniseră unul singur, într'un mod magic, inexplicabil, în felul simbolic în care visele devin uneori prevestitoare. M'am trezit îngrozit, răsuflând greu, ca după o spaimă, obsedat de gândul inevitabil şi pe care încercam să-l îndepărtez de mine, în timp ce zorile se adunau în fereastră. Visul nu putea fi adevărat, îmi spuneam, visele nu sunt decât proecţia mărită pe zarea subconştientului a unor temeri exagerate. M'am sculat, încercând să mă gândesc la altceva, însă figura din vis îmi revenea fără încetare, cu atât mai teribilă cu cât, în stare conştientă, îi desluşeam mai bine tragicul înţeles. In timp ce mă pregăteam să ies din cameră, a sunat telefonul. Era prietenul din Lausanne care primise vestea : Herescu se stinsese, în aceeaşi noapte, în clinica din Zürich. Visul nu ma minţise.

Am luat trenul, a doua zi, şi m'am dus la Zürich. Intins în cosciug, între flori, în capela cimitirului, pe o colină care domina oraşul şi lacul, mi-am luat rămas bun dela vechiul prieten, mort ca Ovidiu, departe de Ţară. Ultimă ironie a soartei : un preot rus i-a făcut slujba morţilor, într'o limbă pentru el neînţeleasă, cea din urmă pe care şi-ar fi dorit-o în auz, în ziua despărţirii de cele pământeşti. Acum zace în cimitirul depe colină, îngrijit şi înflorit ca o gură de raiu, dominând splendidul peisaj elveţian, armonios şi dulce ca un fragment de Mediterană aproape clasică. Acest peisaj îi va fi fost ultima consolare.

•
•• ••

Ion Pillat, Lucian Blaga, Al. Busuioceanu, Aron Cotruş, N.I. Herescu, oameni din "Gândirea" care s'au dus, unii în Ţară, alţii departe, ucişi toţi, într'un fel sau altul, de năpasta înfrângerii şi a cotropirii. Au dorit toţi puterea şi mărimea României, s'au luptat în scris pentru ea, au cizelat generaţii de suflete cu tăişul acestui ideal gândirist, au lăsat moştenire nume nepătate, cărţi cunoscute de Români şi străini, au ajutat peste hotare mii de tineri să se cunoască şi să ne cunoască, să simtă limitele vieţii şi nelimitatele tării ale sufletului prin perspectiva şi măsura învăţăturii dela "Gândirea", care preamărea credinţa în Dumnezeu şi iubirea de Ţară, tradiţia şi omenia, feluri româneşti de a înţelege şi de a tălmăci secretele lumii. Intr'un timp de cădere în haosul cantităţii, al desechilibrului desfrânat al masselor însetate de călăi şi de urâciune, cei dela "Gândirea" au făcut să rămână în picioare vechea omenie românească,adică respectul pentru om, în măsura în care omul ştie să tindă către o calitate şi către o depăşire a acesteia. Totul în ei a fost pildă şi îndemn spre mai sus. Prin opera lor Occidentul a putut lua cunoştinţă de adevărul românesc, care e poate adevărul viitor al întregului neam omenesc, căci în afara lui nu e scăpare.

Paris 1963

= = =

INSTITUTUL ROMÂN DE CERCETĂRI - FREIBURG (GERMANIA)

BULETINUL BIBLIOTECII ROMÂNE

—

Studii şi documente româneşti

Vol. I (V) **Serie nouă** **1967/1968**

Freiburg i. Br.
Germania